

Andrzej Lech

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UŁ

Trylogia Sienna (1389-2012) autorstwa Stefana J. Pastuszki i Romualda Turkowskiego

„Mieszkańcom Ziemi Siennieńskiej” dedykują swoje dzieło Autorzy tej wyjątkowej, trzyczęściowej publikacji. A są to czołowe postacie historiografii polskiego ruchu ludowego, uczeni dysponujący olbrzymim dorobkiem naukowym. Dorobek ten istotnie uzupełniana niniejszym pracą, nawiązująca do najlepszych tradycji opracowania monografii wsi, interdyscyplinarnych historycznych, ale z elementami etnografii, socjologii i ekonomii¹. Dzięki ich wysiłkowi badawczemu Sienna uzyskało tak monumentalne opracowanie, jakim dotychczas nie mogła poszczycić się żadna z gmin, czy miasteczek rolniczych w Polsce. Najpierw więc podajmy kilka informacji o Autorach.

Prof. zw. dr hab. Stefan Józef Pastuszka urodził się w Olechowie Nowym pow. Lipsko, czyli na terenie gminy, której zadedykował opracowanie. Jako nauczyciel akademicki i historyk związał swoje życie naukowe z Uniwersytetem Jana Kochanowskiego w Kielcach. Jest autorem ponad 300. publikacji dotyczących dziejów Polski XIX i XX w., ze szczególnym uwzględnieniem historii wsi i ruchu ludowego. Wzorem biografistyki jest szczególnie Jego książka: „Karol Lewakowski. Poglądy i działalność społeczno-polityczna”. Odgrywa również znaczącą rolę w naszym życiu publicznym, m. in. jako senator w latach 1993–1997 i współtwórca aktualnej Konstytucji RP – wiceprzewodniczący Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego. Do niego właśnie „Towarzystwo Przyjaciół Sienna” (TPŚ) wystąpiło z propozycją napisania monografii (...) *Dzieje Sienna 1389–2012 [jako – przyp. A.L.] do rodaka naszej gminy (...), który zaproponował współpracę prof. zw. dr. hab. Romualdowi Turkowskiemu, pracownikowi naukowemu Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego*” (Wójt Gminy Sienna, s. 5).

---

1 Por. np. F. Bujak: *Maszkence – wieś powiatu brzeskiego. Rozwój od r. 1900 do r. 1911*, Kraków 1914; W. Styś: *Drogi postępu gospodarczego wsi. Studium szczegółowe na przykładzie zbiorowości próbnej wsi Husowa*, Wrocław 1947; J. Burszta: *Wieś lubuska. Na podstawie badań wsi Głuchowo i Łęgowo*, [w:] *Społeczeństwo Ziemi Zachodnich. Studium porównawcze...*, pod. red. Z. Dolczewskiego, Poznań 1971, s. 105–149.

Podobnie i R. Turkowski urodził się w rodzinie chłopskiej we wsi Srebrna w powiecie płońskim, województwie mazowieckim. Jako historyk dziejów najnowszych związał się zawodowo z wymienionymi już UW, ale także z Akademią Humanistyczną im. Aleksandra Gieysztor w Pułtusku. Jest autorem ok. 250 publikacji z historii Polski i Europy Środkowo-Wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem historii wsi, ruchu ludowego, parlamentaryzmu, emigracji po II wojnie światowej oraz problematyki regionalnej Mazowsza i Ziemi Świętokrzyskiej.

Jestem przekonany, iż TPŚ nie mogło znaleźć, do realizacji zamysłu uczczenia 625. rocznicy założenia miasta Sienna, bardziej kompetentnych historyków – specjalistów. We wstępach do obu merytorycznych tomów swego dzieła związali cel tego opracowania, nie tylko ze względami poznawczymi, ale także edukacyjno-wychowawczymi.

Całość pracy „Dzieje Sienna 1389–2012” została oparta na wykorzystaniu bazy źródłowej, która pozwoliła rzeczowo i obiektywnie spojrzeć na przedmiot badania. Wśród materiałów różnej proveniencji odnajdziemy bogaty zestaw najbardziej dla historyka wiarygodnych źródeł, czyli aktowych: dokumenty powstałe w instytucjach państwowych, samorządowych, organizacjach społecznych, administracji zaborców i okupantów, Kościoła Katolickiego i jego organizacji, dokumenty rodzinne itp. Również źródła opisane w postaci pamiętników, listów, artykułów prasowych, znacznie urozmaicają całość bazy źródłowej. Autorzy wzbogacili ją znacznie dzięki przeprowadzeniu mrówczych kwerend w kilkunastu archiwach państwowych, kościelnych i organizacji społecznych, które objęły około 100 zespołów archiwalnych. Dodatkowo jeszcze materiały zebrane do opracowania uzupełniły źródła wywołane, uzyskane poprzez zastosowanie techniki wywiadu z kilkudziesięcioma osobami – kombatantami, księżmi, działaczami samorządowymi, animatorami kultury „(...) oraz innymi uczestnikami wydarzeń na terenie gminy Sienna” (t. I, s. 17).

Przedstawiając dzieło wybitnych historyków, pragnę tak je zaprezentować, aby jednocześnie przekazać nieco wiedzy o specyfice i pouczających dziejach tej niezwykłej osady wiejskiej.

Publikacja została dofinansowana przez Urząd do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych, zaś wydawcą jest Towarzystwo Przyjaciół Sienna. Całość przybrała postać trylogii, składającej się z następujących części:

- 1) S. J. Pastuszka, R. Turkowski: Dzieje Sienna 1389–2012. Album Sienna–Kielce 2014, ss. 443 + 4;
- 2) S. J. Pastuszka, R. Turkowski: Dzieje Sienna 1389–2012; S. J. Pastuszka: T. I. 1389–1945, Sienna–Kielce–Warszawa 2015, ss. 446;
- 3) S. J. Pastuszka, R. Turkowski: Dzieje Sienna 1389–2012, R. Turkowski, T. II. 1945–2012, Sienna–Kielce–Warszawa 2015, ss. 728.

* * *

Pierwsze z wymienionych publikacji, stanowi osobą pozycję bibliograficzną. Choć zostało wydane najwcześniej, to w zasadzie stanowi „swoistą ilustrację części merytorycznej” (s. 6). Poprzedzone zostało Przedmową do »Albumu« autorstwa wójta Stanisława Pory, który docenia wartości swojej gminy i zaznacza, że „Bieżący rok jest dla naszej gminy szczególnie, bowiem przypada 625. rocznica założenia miasta Sienna, stolicy Ziemi Sienniejskiej, naszej Małej Ojczyzny, która kultywowała tradycje kultury narodowej, położyła ogromne zasługi na polu walki o niepodległość, szerzyła tolerancję narodową i religijną. W Siennie przez stulecia żyli Żydzi ze swą bogatą kulturą, odmienną religią, innymi obyczajami” (s. 5).

Wybór dokumentów i źródeł ikonograficznych zawartych w „Albumie”, trafnie dobranych i uzyskanych dzięki mozolnym poszukiwaniom Autorów, doskonale ilustruje treści części merytorycznej opracowania. Jednocześnie unaczni wartości i idee budujące życie i dorobek miejscowego społeczeństwa: „(...) rolę religii jako czynnika konstytuującego rodzinę, naród i państwo, walką o niepodległość narodu polskiego i zachowanie jego tożsamości, szacunkiem do historii, związkami między kulturą i gospodarką” (s. 11).

W „Albumie” udało się zgromadzić głównie materiał historyczny mimo, że zaginęła większość źródeł dokumentalnych. Właśnie te zachowane fragmentarycznie, dotyczące czasów od początku XIX wieku, znalazły tutaj swoje miejsce.

Obszerny zestaw źródeł do historii Sienna i okolic, ułożyli Autorzy w ramach siedmiu następujących działów tematycznych: 1) „Samorząd”, 2) „Bezpieczeństwo publiczne”, 3) „Gospodarka i spółdzielczość”, 4) „Oświata, kultura i zdrowie”, 5) „Życie polityczne i społeczne”, 6) „Walka o niepodległość i kombatancki” i 7) „Życie religijne”. „Przez taki układ dokumentów źródłowych chciano pokazać wszystko to, czym żyli mieszkańcy Sienna począwszy od połowy XIX do początków XXI wieku” (s. 7).

W trakcie analiz badawczych zawartych w merytorycznej części historii Sienna i okolic, odnajdziemy częste odwołania do źródeł opublikowanych w „Albumie” .

* * *

Tom I przedstawionego dzieła, obejmujący swą treścią lata 1389–1945, został w całości napisany przez S. J. Pastuszkę. Układ rzeczowy swej pracy logicznie podporządkowuje on jej celowi poznawczemu. Autor stosuje w kolejności rozdziałów podejście chronologiczne, ale jednocześnie uwzględnia treści pozwalające, w ramach cezur z historii państwa, na wyodrębnienie w Siennie charakterystycznych dla miasteczka przeobrażeń społeczno-gospodarczych. Dzięki temu poszczególne rozdziały uzyskały nazwy niejako godzące chronologię z treścią owych przeobrażeń.

Całość otwiera rozdz. I opisujący „Okres staropolski”, czyli najdawniejsze udokumentowane dzieje osady, (mniej więcej od XIV w.), której nazwa może pochodzić od „siana” lub „sieni”. Rozdział ten składa się z siedmiu części i doprowadza dzieje Sienna, w toku bardzo szczegółowych opisów, aż do końca I Rzeczypospolitej, niejednokrotnie zresztą poza nią wychodząc.

Część 1. („Oleśniccy”) wiąże wyraźnie powstanie i dzieje Sienna z rolą rycerzy – szlachty, którzy na tym terenie byli właścicielami ziemi i jednocześnie organizatorami osadnictwa rolniczego na prawie niemieckim. Zwraca przy tym uwagę na rolę wpływowego w państwie i możnego roku Oleśnickich, m.in. Zbigniewa, który w czasie bitwy pod Grunwaldem uratował – jak głosi legenda – życie Królowi Władysławowi Jagielle, a w 1449 r. uzyskał godność kardynała w Kościele katolickim.

W kolejnej części rozdziału I Autor przedstawia „Powstanie miasta i jego rozwój” (cz. 2) – osady o charakterze rolniczym, która prawdopodobnie prawa miejskie uzyskała w 1441 r. Formalni mieszkańcy byli w przewadze użytkownikami gospodarstw rolnych, chociaż funkcjonowały tutaj w XVI w. cechy krawiecko-kowalski, szewski i garncarski. Ożywiały życie miasteczka jarmarki ustanowione przez Króla Zygmunta III w 1628 r. na św. Zygmunta i św. Małgorzatę.

Następnie krótko wraca Autor do charakterystyki „właścicieli Sienna” (cz. 3), którzy zresztą często się zmieniali. Ostatecznie, już po uwłaszczeniu z XIX wieku, w 1869 r. przeszła osada na własność mieszczan (1203 morgi i 135 przętów obszaru należącego do miasteczka). W 1875 r. ziemię te wykupiło Towarzystwo Kredytowe Ziemskie, a niewielkie jego działki nabyli chłopi.

Historię Żydów w społeczności Sienna zaczyna szkicować cz. 4 („Społeczność żydowska). Mniejszość ta znalazła w miasteczku, podobnie jak w innych częściach Ziemi Polskich, (...) sprzyjające dla siebie warunki egzystencji i rozwoju” (s. 35). Żydzi bardziej licznie zaczęli osiedlać się w Sienniu w XVI w., zaś w końcu I Rzeczypospolitej, gdy istniała już tutaj Gmina Żydowska posiadali przykahałek, bóżnicę, cheder, mykwę i cmentarz. W 1787 r. mieszkało ich 168.

Kolejne części rozdziału opisują „Herb miasta” (cz. 5) i jego „Pieczęć” (cz. 6). Ważną jest zawarta w tych fragmentach praca informacja, że „Obecny herb Sienna jest odtworzeniem herbu Oleśnickich umieszczonym w dolnej części tablicy erekcyjnej między Dobiesławem Oleśnickim a jego małżonką Katarzyną z Goraja” (s. 37).

„Przynależność administracyjna” (cz. 7) kompetentnie przedstawioną w dalszej części rozdziału, określa wielokrotnie zmieniające się usytuowanie osady w różnych ośrodkach politycznych, a nawet państwowych. Przy tym znacznie wychodzi poza okres I Rzeczypospolitej. Po odzyskaniu niepodległości, w II Rzeczypospolitej znalazło się Sienna w pow. iłżeckim (woj. kieleckie); w okresie okupacji niemieckiej podczas II wojny światowej w pow. starachowic-

kim (dystrykt Radom, Generalnego Gubernatorstwa); po wojnie, do 1955 r. w pow. iłżeckim, a od 1956 r. w pow. lipskim.

„Życie religijne” (cz. 8) społeczeństwa sienneńskiego zostało przedstawione na tle szerszym, ogólnopolskim, a nawet zjawisk europejskich. Część ta charakteryzuje cechy religijności miejscowego społeczeństwa pozostającego pod przemożnym wpływem Kościoła Katolickiego i jednocześnie docenia znaczenie tolerancji religijnej, jako warunku istnienia i rozwoju wielokulturowej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. W końcu XVI w. Sienna stało się jednym z ośrodków reformacji małopolskiej. Właściciel miasteczka Jakub Sienneński, „(...) pod wpływem żony przeszedł na arianizm i przekształcił świątynię w Siennie w zbor ariański. Księża katolickich »porozpędzali a ich fundusze i rzeczy kościelne sobie przywłaszczyli«. Kościół został złupiony ze sprzętów, a dwór plebański i dom misjonarzy zniesione do gruntu” (s. 45). O ile szlachtę cechowała znaczna tolerancyjność wobec nowinek wyznaniowych doby reformacji, to jednak nic jej nie powstrzymało przed dynamizowaniem wyzysku pańszczyźnianego. Jak zaznacza Autor, opierając swoją uwagę na wiarygodnym źródle: „Z badań wynika, że chłopci sporadycznie przechodzili na nową wiarę swoich panów. A jeśli pan zmuszał ich do przejścia na swoją wiarę, potajemnie uprawiali kult katolicki (...)” (s. 44).

Generalnie, dzieląc solidnie udokumentowane uwagi Autora, trudno się jednak zgodzić z Jego uwagą, „(...) że Polska wówczas, w przeciwieństwie do Zachodu, była wolna od procesów czarownic, próby ognia i wody” (s. 41). Z pewnością tych wstydliwych dla Kościoła katolickiego aktów przemocy było znacznie mniej niż w Europie Zachodniej, ale także występowały, i to aż do końca I Rzeczypospolitej².

Rozdział I wieńczy informacja o „uposażeniu kościoła” (cz. 9), czyli właściwie miejscowej parafii rzymsko-katolickiej. Prawdopodobnie pierwszy budynek kościelny istniał tutaj już przed 1389 rokiem. Natomiast parafia powstała później. W połowie XVI w. należała do większych na terenie ówczesnego województwa sandomierskiego, w którym średnia obszar podstawowych komórek administracji kościelnej wynosiła około 40 km². Również ten fragment pracy znacznie wykracza poza przypisyany sobie okres staropolski i charakteryzuje parafię z początków XX wieku, wyliczając wszystkie 32 wsie do niej należące.

Znacznie rozbudowany jest rozdział II pracy – „W dobie niewoli”, przedstawiający jeszcze bardziej szczegółowo, ze względu na większą powszechność i dostępność źródeł, szeroką gamę różnych aspektów życia społeczno-gospodarczego, kulturowego i politycznego mieszkańców Sienna w okresie gdy ich osada znalazła się w zaborze rosyjskim, a na mocy traktatu wiedeńskiego

² Informują o tym choćby prace Bohdana Baranowskiego z zakresu etnografii historycznej: Najdawniejsze procesy o czary w Kaliszu, Łódź 1951, ss. 66 („Archiwum Etnograficzne” nr 2; Procesy czarownic w dawnej Polsce, „Problemy”, R. V, 1949, nr 7, s. 461–467; Procesy czarownic w Polsce w XVII i XVIII wieku, Łódź 1952, ss. 181.

w Królestwie Polskim. W treści rozdziału, składającego się z 14. części Autor analizuje proces przemian prowadzących Sienną i okolice, od feudalnego systemu gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej, do układów kapitalistycznych w rolnictwie, a w ramach tzw. pruskiej drogi, niekonsekwentnych i utrzymujących nadmiernie rozdrobnionych, nieefektywnych rynkowo gospodarstw chłopskich. Część 1. rozdziału II („Stosunki gospodarcze i społeczne”) rozbudowuje to zagadnienie. Charakteryzuje, niejako przejętą z gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej, strukturę gospodarczą i społeczną gminy oraz jej demografię i zmiany przestrzenne, czyli także nawiązuje do zagadnień infrastruktury społeczno-ekonomicznej.

W rozdział II znajduje się również krótka informacja o budżecie gminy (cz. 2) oraz kolejne nawiązanie do zagadnień rozwoju przestrzennego (cz. 3) i będącego następstwem likwidacji systemu folwarczno-pańszczyźnianego, „kryzysu wielkiej własności ziemskiej” (cz. 4). Jak zaznacza Autor „(...) dobra Sienna należące w XIX w. do Nowosielskich, (...) z powodu zadłużenia w Towarzystwie Kredytowym Ziemskim, w bankach i u osób fizycznych były często licytowane (s. 85).

W kolejnych częściach opisywanego rozdziału wraca Autor do problematyki kościelnej – „Uposażenie kościoła” (cz. 5) i „Losy kościoła w Siennie w dobie niewoli” (cz. 6). Pożary i zniszczenia okresu I wojny światowej przyczyniły się do zrujnowania cennego zabytku gotyku nadwiślańskiego. Ostatecznie świątynia została odbudowana i uroczystie poświęcona 1 października 1933 r. Informację tę, wykraczającą poza zasięg chronologiczny „doby niewoli” odnajdziemy również w tej części pracy.

Bogato treściowo prezentuje się część 7 – „Powstanie styczniowe”. Zaświadcza wiarygodnie o dużym zaangażowaniu miejscowego społeczeństwa, we wszystkich jego warstwach społecznych: szlachty, duchowieństwa i chłopów, w tym zrywem niepodległościowym. Przy tym eksponuje rolę pułkownika Dionizego Czachowskiego, czołowego przywódcy ruchu powstańczego w guberni radomskiej, aktywnego ze swoim oddziałem w Siennie i okolicy.

„Życie religijne w dobie niewoli” (cz. 8) skupiło uwagę Autora w ramach następnej części rozdziału II. Odnalazł On w miasteczku i okolicach potwierdzenie poglądu o silnym związku życia, a nawet odrodzenia religijnego z dążeniami niepodległościowymi, coraz bardziej przenikającymi do ludu. Podkreślił też rolę Kościoła katolickiego, który mimo ograniczeń ze strony zaborców, był zasadniczym podmiotem pielęgnowania dziedzictwa narodowego i kształtowania tożsamości narodowej Polaków. Funkcja ta była realizowana efektywnie między innymi poprzez wykorzystanie „zmian sieci parafialnej” (cz. 9).

W części 10. rozdziału II („Żydzi”) znajdziemy szereg kolejnych informacji o mniejszości narodowej charakterystycznej dla wielokulturowego Sienna w okresie zaborów. Według spisu z 1821 roku mieszkało tutaj 195 Żydów, na 543 Polaków. Jak zaznacza Autor: „Można (...) domniemywać, że (...) przyby-

wali do Sienna chasydzi cadyków z Góry Kalwarii, Ożarowa, Lublina i Mogielnicy. Dominowali jednak ortodoksi przeciwni wszelakim zmianom” (s. 145).

Rozdział II wieńczę informacje o „budzeniu się nadziei na niepodległość” (cz. 11), o „I wojnie światowej” (cz. 12), o „życiu codziennym mieszkańców w czasie wojny” (cz. 12) i wreszcie o zawiązywaniu się miejscowego „samorządu terytorialnego” w tym czasie (cz. 14). Na podstawie dokładnej analizy źródeł i istniejących opracowań Autor doszedł do wniosku, że „Istotną rolę w budzeniu świadomości masowej ludu odegrały Liga Polska i Narodowa Demokracja utworzona z jej inspiracji oraz ruch ludowy” (s. 145). W samym Siennie znaczny udział w walce o wpływy polityczne, związane z zabiegami o nową ludową Polskę, odegrali również socjaliści (s. 147).

Kolejne rozdziały pracy J. S. Pastuszki imponują również szczegółowością, różnorodnością i wielkością przedstawianej problematyki. Ocena ta dotyczy rozdziału III („W II Rzeczypospolitej). Na precyzyjne podanie „danych demograficznych” (cz. 1) gminy Sienna pozwoliły wyniki Spisu Powszechnego z 1921 roku, skłaniające do wniosku, iż „Struktura demograficzna gminy Sienna w II Rzeczypospolitej była zróżnicowana pod względem narodowym, religijnym i własnościowym” (s. 176).

Część 2 rozdz. III, także w ramach parametrów prezentuje „Strukturę i kondycję gospodarki”, która właściwie była rolnicza. Podobnie jak w całej Polsce charakteryzowała się niekorzystną przewagą drobnej własności rolnej i nieefektywnością oraz zadłużaniem gospodarstw ziemiańskich, niskimi plonami z hektara, nożycami cen, które nader silnie rozwierały się szczególnie w okresie wielkiego kryzysu gospodarczego końca lat 20. i początków lat 30. XX wieku, a który w polskim rolnictwie trwał aż do 1935 roku.

„Życie społeczne i obyczaje” (cz. 3) zostały ujęte w pracy w sposób interdyscyplinarny, nie tylko historyczny, ale także etnograficzny. Połączyły aktywności miejscowego społeczeństwa z rokiem obrzędowym ludu polskiego, charakterystycznym dla chłopskiej kultury tradycyjnej.

„Stosunek chłopów do ziemi i religii” (cz. 4) w gminie Sienna był niemal identyczny psychospołecznie: (...) miał charakter niemalże sakralny” (s. 193). Natomiast „Życie polityczne” (cz. 5) było dość zróżnicowane ideowo: „O wpływy rywalizowali ludowcy, socjaliści, endecy, piłsudczycy, chadecy i oczywiście duchowieństwo” (s. 195). Dlatego Autor w kolejności prezentuje działalność lokalną ruchu ludowego z jego partiami i Związkiem Młodzieży Wiejskiej RP „Wici”, sanacji z Bezpartyjnym Blokiem Współpracy z Rządem i Obozem Zjednoczenia Narodowego oraz Katolickie Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej i Żeńskiej.

Spółeczność Sienna aktywizowała się również w ramach „spółdzielczości” (cz. 6), powołując do życia już 2 stycznia 1911 roku Towarzystwo Oszczędnościowo-Pożyczkowe, przekształcone w 1922 roku w Kasę Spółdzielczą. Z jej inicjatywy powstały tutaj piekarnia oraz spółdzielnia mleczarska, zapoczątkowu-

jąc, mimo kryzysu ekonomicznego, powstanie przemysłu przetwórczego na tym terenie.

Z części 7 („Działalność parlamentarzystów”) uzyskujemy wiadomości na temat uczestników władzy ustawodawczej pochodzących z Sienna. Dotyczy to głównie Adama Cieśli, który został posłem w wyniku wyborów z 19 stycznia 1919 roku, jako członek prawicowego Związku Ludowo-Narodowego.

Sporo uwagi poświęcił też Autor odradzającemu się, a właściwie powstającemu w warunkach niepodległej Polski, samorządowi terytorialnemu (cz. 8). W ramach tej części pracy przedstawił „ogólną charakterystykę gminy”, „podstawy prawne samorządu gminnego”, „funkcjonowanie urzędu gminy”, „higienę, zdrowie i opiekę społeczną”, „oświatę i kulturę”, „drogi”, „usługi i handel”, „elektryfikację i telefonizację”, „wpływy polityczne” i „sprawy personalne”.

Osobno uwagę Autora przykuły „Ochotnicze Straże Pożarne” (cz. 9). Prawdopodobnie OSP w Siennie powołana została formalnie wiosną 1917 roku. Później jednostki tej organizacji samopomocowej powstawały w kolejnych wsiach należących do gminy.

W przedstawianym rozdziale konsekwentnie dużo uwagi poświęca Autor „życiu religijnemu” (cz. 10), opisując „formy i organizację życia religijnego”, „nauczanie religii”, „rozwój i modyfikację sieci parafialnej”, „erygowanie nowych parafii”, „wyposażenia świątyni”, „warunki pracy księży”. Informuje ponadto o wpływach w gminie Polskiego Narodowego Kościoła Katolickiego (jako sekty) i o „wizytacjach duszpasterstwa biskupów”.

Wzmacniając interdyscyplinarność pracy, w kolejnej części rozdziału III Autor wykazuje się posiadaniem wiedzy folklorystycznej i zacięciem zbierackim. Interesuje Go „Pieśń ludowa w życiu gminy” (cz. 11). Podkreśla, cytując utwory anonimowych twórców, „(...) szczególną rolę Sienna jako miejscowości, w której tradycje muzyki ludowej były i są troskliwie kultywowane. Sienna słynęło z pieśni i muzyki (...)” (s. 300).

Rozdział III zamyka część 12. poświęconą życiu społeczności żydowskiej w okresie międzywojennym. Obejmuje „strukturę społeczną”, „życie codzienne” oraz „oświatę i kulturę”. Gmina wyznaniowa skupiała tutaj 1138 osób w 1928 roku. Wzrastając ilościowo, posiadała rabina, synagogę, cheder i mykwę. Żydzi dość harmonijnie współistniejąc z ludnością polską, przy zachowaniu własnej kultury, mogli z powodzeniem wzbogacić życie społeczno-gospodarcze miasteczka, uaktywniając się w handlu, rzemiośle i usługach.

Ponure dla Sienna czasy II wojny światowej charakteryzuje rozdział IV – „Tragedie »nocy okupacyjnej«”. W części zawierającej „opis Sienna” (cz. 1) znalazła się informacja, iż „Mieszkańcy Sienna z rzeczywistością wojny spotkali się już 7 września 1939 r. Jednostki XV Korpusu wojsk niemieckich dotarły do województwa kieleckiego 3 września, a 7 września (...) późnym popołudniem, około godz. 18 Niemcy pojawili się w Siennie” (s. 331).

Autor, starając się o wszechstronny opis okupacji niemieckiej na terenie gminy, zwraca uwagę na zasługi miejscowego społeczeństwa w walce o niepodległość, w kolejności darzy uwagę „wkład w walce na frontach II wojny światowej” (cz. 2), „eksploatację ekonomiczną” (cz. 5), „oświatę legalną” (cz. 6) i „tajne nauczanie” (cz. 7). Szeroko też traktuje „zbrojny ruch oporu (cz. 8), podkreślając, iż Sienna i okolice stanowiły wartościową bazę materiałową i zaplecze ludzkie dla różnych oddziałów zbrojnych, tak państwa podziemnego (Armia Krajowa), jak i ruchu komunistycznego („Świt” – Armia Ludowa) oraz szczególnie ruchu ludowego (Bataliony Chłopskie).

Z kolei w części 10. („Stosunek do Związku Radzieckiego”) zauważa rosnący niepokój miejscowego społeczeństwa, obawiającego się w niedalekiej przyszłości, po wyzwoleniu, zbyt dużych wpływów i ograniczenia suwerenności państwowej ze strony tego państwa i jego systemu.

Osobna część rozdziału IV została poświęcona wszechstronnemu opisowi „losów Żydów w Siennie w czasie II wojny światowej” (cz. 10). Podkreślając istotną rolę tej mniejszości narodowej w życiu społeczno-gospodarczym miasteczka, z nutką nostalgii zarysowuje Ich tragiczne losy. Kompetentna i oparta na faktach analiza dotyczy szczególnie „stosunku Polaków do Żydów w okresie okupacji niemieckiej”. Jednocześnie zapewnia tekstowi dotyczącemu problematyki lokalnej, „szerszy oddech” ogólnopolski, a nawet powszechny. Autor podejmuje bowiem rzeczową polemikę z publikacjami Jana T. Grossa³, Barbary Engelking⁴, czy Joanny Tokarskiej-Bakir⁵. Ocenia je, w świetle historii sienienińskiej, jako „(...) ciężkie, nieuzasadnione oskarżenia narodu polskiego”, szczególnie zaś chłopów. Polemizując z metodologią owych opracowań, uzasadnia na przykładzie licznych przykładów i ogólnego nastawienia miejscowego społeczeństwa, że „To oskarżenie poparte jest przykładami celowo wybranymi, często wyrwanymi z kontekstu historycznego” (s. 409). Ma także Autor żal do wymienionych naukowców o to, że opierając swoje wnioski na selektywnie dobranych faktach jednostkowych upowszechniających przekonanie o „mordowaniu Żydów na wsi polskiej 1942–1945” (s. 408), nie wykorzystali informacji, że „(...) przecież Polacy uratowali ponad 100 000 Żydów” (s. 409).

Będąc obiektywnym w swoich poglądach J. S. Pastuszka ustala, że „Stosunek mieszkańców Sienna do Żydów w czasie II wojny światowej był, podobnie jak w poprzednich okresach pozytywny, chociaż zdarzały się przypadki grabienia

³ J. T. Gross: Strach. Antysemityzm w Polsce tuż po wojnie. Historia moralnej zapaści, Kraków 2008, Idem: Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka, Sejny 2000.

⁴ B. Elgelking: Wydawanie i mordowanie Żydów na wsi polskiej 1942–1945, [w:] Zagłada Żydów na polskiej prowincji, pod red. A. Sitarka, M. Trębaczka, E. Wiatr, Łódź 2013; Eadem: Jest taki piękny słoneczny dzień ... Losy żydów szukających ratunku na wsi polskiej 1942–1945, Warszawa

⁵ J. Tokarska-Bakir: Okrzyki pogromowe. Szkice z antropologii historycznej Polski lat 1939–1946, Wołowiec 2012.

mienia żydowskiego, co bardzo bulwersowało (...) wielu siennian” (s. 406). Nie zaprzecza temu, iż postępowano niegodnie wobec sąsiadów, współobywateli skazanych przez Niemców na eksterminację. Oceny Autora są więc niedalekie poglądów Daniela Passenta, który stwierdza: „Kiedy toczą się kolejne spory (...) w których padają pytania »Polacy – bohaterowie czy hieny?«, mam jedną odpowiedź: spójrzcie na mnie, ja zostałem ocalony, a mój ojciec i matka – zdradzeni. O czym tu więcej mówić?”⁶.

Dodajmy jeszcze, iż spojrzenie Autora znacznie w sensie argumentacji mogłyby wzmocnić prace Janusza Gmitruka i Doroty Pasiak-Wąsik oraz Edwarda Kopówki i ks. Pawła Rytel-Andrianika, traktujące o pomocy wsi polskiej dla Żydów⁷.

Natomiast Jego stanowisko dotyczące upowszechniania krzywdzącej Polaków wiedzy o ich stosunku do Żydów, jeszcze bardziej niż powoływane prace J. T. Grossa i innych, wzmocniłoby treść publicystyki uprawianej przez Stefana Zgliczyńskiego⁸.

We wrześniu 1939 roku w Siennie mieszkało 960 Żydów, a w październiku 1942 roku, na wskutek przesiedleń z innych miejscowości do utworzonego tutaj w 1941 r. getta, liczba ta wzrosła do 2136 osób. „Założenie getta rozdzieliło losy ludności polskiej i żydowskiej – dotąd często wspólne lub zbliżone w wielu dziedzinach” (s. 393). Ostatecznie dzieje Żydów w Siennie dobiegły kresu 15 października 1942 r. „Likwidacja getta (...) odbywała się zgodnie z »rytuałem« przyjętym przez władze niemieckie. Mieszkańcy miasteczka zostali spędzeni na rynek, by byli świadkami tego nieludzkiego dramatu i jednocześnie mieli przestrożę. Polacy zachowali się godnie, współczuli swym sąsiadom, przeżywali duchową gehennę, mając świadomość, że nie mogą im udzielić pomocy” (s. 404).

* * *

⁶ D. Passent: *Passa*. Rozmawia Jan Ordyński, Warszawa 2012, s. 6.

⁷ J. Gmitruk, D. Pasiak-Wąsik: *Pomoc ludowców i środowiska wiejskiego dla Żydów w okresie okupacji*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego”, Nr 21, 2005, s. 11–27; E. Kopówka, ks. P. Rytel-Andrianik: *Dam im imię na Wieki (Księga Izajasza, 56, 5)*. Polacy z okolic Treblinki ratujący Żydów, Oxford – Treblinka 2011, ss. 608. W pracy tej odnajdziemy m.in. listę osób zamordowanych przez Niemców za pomoc Żydom, w tym także straconych księży Kościoła katolickiego; ponadto także nazwiska ludzi (w przewadze chłopów) ratujących Żydów przed zagładą oraz „Sprawiedliwych wśród Narodów Świata” – w sumie 335 osób tylko z okolic Treblinki, do 2010 roku.

⁸ Autor ten, wprawdzie przyznaje, że nie jest zawodowym historykiem i nie chce „napisać dzieła źródłowego”, ale w swojej publicystyce, skompilowanej na wybiórczo dobranych tekstach, głównie autorów wymienionych w przypisach nr nr 3, 4, 5, podąża jeszcze dalej w ferowaniu ocen odzierających z godności nie tylko chłopów, ale całe pokolenie historyczne Polaków wegetujących w niewoli narodowej lat 1939–1945, syntetycznie uogólniając je w tytule swego „dzieła”: „Jak Polacy Niemcom Żydów mordować pomagali”, Warszawa 2013, ss. 211.

Tom II mimo, że jest odrębną pozycją książkową jednego autora, Romualda Turkowskiego, zachowuje ciągłość numeracji rozdziałów w odniesieniu do tomu I. Część merytoryczną historii Sienna z lat 1945–2012, otwiera więc rozdział V: „W latach powojennej odbudowy i utrwalania nowego systemu (1945–1948)”. Składa się z 11. części przedstawiających dzieje miejscowej gminy w różnych aspektach przeobrażeń społeczno-gospodarczych.

Część 1 („Pierwsze dni po wypędzeniu Niemiec”) przynosi informację, że „W dniu 15 stycznia 1945 r. Armia Czerwona wyzwoliła Sienna spod okupacji niemieckiej, przynosząc i na ten skrawek Polski system tzw. demokracji ludowej” (s. 21). Na chłodniejszym stosunku miejscowego społeczeństwa chłopskiego do nowej władzy, przecież już polskiej, zaważyły nałożone przez gminę Sienna kontyngenty zbożowe, które były wyższe od norm niemieckich.

Z kolei nowa władza zajęła się „reorganizacją administracji gminnej” (cz. 2). Podstawową jednostką podziału administracyjnego kierowała Gminna Rada Narodowa (1945–1954 i 1973–1990), będąca kontynuacją przedwojennej Rady Gminnej. GRN wprowadziła „(...) model zarządzania już wcześniej przygotowany wzorując się na radzieckim systemie administracyjnym” (s. 24).

„Aparat milicyjny i bezpieczeństwo w gminie” (cz. 3) zależały z pewnością od jakości funkcjonowania miejscowego posterunku Milicji Obywatelskiej, tymczasem ten „(...) jak wiele podobnych w kraju obsadzony milicjantami o wątpliwej reputacji moralnej, nienadających się do tak ważnej służby” (s. 30). Tę ocenę Autora można skojarzyć z faktem, na który się powołuje, iż „Dnia 2 marca 1947 r., przy ul. Lipskiej, zamordowano milicjanta Władysława Prokopa, urodzonego w Siennie” (s. 31). Warto też zauważyć, iż wśród funkcjonariuszy MO, „(...) nie zawsze przygotowanych do służby, często stosujących przemoc i będących w dyspozycji PPR” (s. 31), przeważała jednak młodzież chłopska.

Konkretnie odwołując się do źródeł statystycznych, Autor przedstawia zagadnienia składające się na część 4. („Sprawy gospodarcze”) i część 5 („Zmiany ludnościowe”). Na terenie gminy, osłabionej demograficznie eksterminacją mniejszości żydowskiej, „(...) osiedliła się spora grupa Polaków, która uciekła do Polski Centralnej przed rzeziami ukraińskimi w Małopolsce Wschodniej” (s. 35).

Do zagadnień gospodarczych, związanych z rolnictwem wraca Autor w części 6. („Kontyngenty na rzecz państwa”), uzasadniając hamującą w rozwoju gospodarstwa chłopskiego rolę obowiązkowych dostaw. Jednakowoż stanowisko to rodzi pewną refleksję: czy gdyby nie one i idące za nimi poświęcenie rodzin rolniczych, udałoby się wyżywić społeczeństwo miast i w dużym tempie odbudować kraj ze zniszczeń wojennych? Słusznie też Autor zauważa, że odnowienie gospodarki w gminie nie mogłoby się dokonać bez rozbudowy infrastruktury ekonomicznej – „Początki budowy infrastruktury w gminie” (cz. 7).

Rozbudowana jest w rozdziale II, zresztą proporcjonalnie do wagi zagadnienia, jej część 8. opisująca „Powstanie ośrodka szkolnictwa średniego ogólnokształcącego i zawodowego”. Dzięki inicjatywie mieszkańców gminy, przejętych ludowcowymi ideami budowania lepszej przyszłości w oparciu o powszechny dostęp do oświaty, tuż po zakończeniu działań wojennych, 12 lutego 1945 roku rozpoczęło tutaj naukę 350. uczniów w nowootwartym Koedukacyjnym Gimnazjum Ogólnokształcącym i Liceum Humanistycznym.

Ofiarnością społeczną mogli się wykazać siennianie organizując również „ochronę zdrowia i pomoc społeczną dla ofiar wojny w gminie” (cz. 9). W tym fragmencie znajdziemy szczegółowy opis nielicznych przypadków kolaboracji mieszkańców Sienna z okupantem niemieckim. Jest tutaj także informacja o reformie rolnej, którą Autor zdaje się oceniać negatywnie. Píše bowiem: „Niestety, takie prawo, dotyczące reformy rolnej, uchwalił PKWN 6 września 1944 r. W powiecie iłżeckim rozparcelowano 31 majątków ziemskich o powierzchni ok. 11 tyś. ha. Ziemie rozdzielono wśród 912 gospodarzy, w tym większość stanowili małorolni. W gminie Sienna także kilkudziesięciu chłopów otrzymało ziemie z parcelacji m.in. Woli Jasińskiej” (s. 69).

Wiele obiektywizmu i zrozumienia sytuacji Polaków po II wojnie światowej, wymagało od Autora przedstawienie „Podziemia antykomunistycznego” (cz. 10). Między innymi opisuje działalność powołanego w Siennie, na początku maja 1945 roku, oddziału partyzanckiego w ramach Delegatury Sił Zbrojnych, a potem Zrzeszenia „Wolność i Niepodległość”, pod dowództwem Ks. Stanisława Domańskiego. Nim tragicznie zakończył się los oddziału, operującego na terenie gminy Sienna i okolicy (9 marca 1946 r.) „(...) dokonał on 9 akcji różnego rodzaju przeciwko »władzy ludowej« i instytucjom publicznym. Trzy razy atakował posterunek MO i funkcjonariuszy MO i UBP, atakował również żołnierzy Armii Czerwonej, członków »Straży Nocnej« w Siennie. Dokonano także 4 akcji eksploracyjnych, podczas których zabrano towary ze sklepów, gorzelnii. Oprócz tego oddział rozpowszechnił ulotki »o wrogiej treści«” (s. 75).

Rozdział V wieńczy część 11 („Parafia rzymskokatolicka w Siennie po II wojnie światowej”). Okazało się, że mimo strat spowodowanych wojną, przesładowań i okupacji niemieckiej „(...) życie parafii rozwijało się dość intensywnie” (s. 89) i jeszcze bez przesładowań ze strony nowej władzy.

Rozdział VI – „W okresie stalinizacji Sienna i okolic” (1948–1955) rozpatruje dzieje gminy pośród cezur czasowych wyodrębnionych w dziejach państwa, które określane jest jako Polska Ludowa. Dotyczy totalitarnych, czyli stalinowskich czasów budowania organizacji politycznej społeczeństwa według wzorca Związku Radzieckiego. Autor w tym tle opisuje zmiany zachodzące w gminie, która mimo niesprzyjających demokracji warunków ustrojowych, zapewniła swoim mieszkańcom podstawowe, wprawdzie siermiężne, warunki egzystencji materialnej oraz szeroki dostęp do oświaty i kultury.

Rozwijają te zagadnienia już 1. część prezentowanego rozdziału – „Życie społeczno-polityczne w czasach intensywnej komuny wsi”. Autor zwraca tutaj uwagę na dokonane w 1950 r. zmiany w systemie administracyjnym, a w szczególności na wprowadzenie w 1954 r., na najniższym szczeblu, gromadzkich rad narodowych i likwidacji dotychczasowych gmin. Gmina Sienna została podzielona na 7 rad gromadzkich, których działalność „Polegała głównie na ściąganiu nałożonych na rolników obowiązkowych dostaw żyta, trzody chlewnej, mleka, wszelkiego rodzaju podatków, przymuszaniu do odrabiania szarwarłów, czyli obowiązkowej darmowej pracy głównie przy budowie dróg (...)” (s. 92). Nie trzeba dodawać, iż odegrały one niechlubną rolę w prowadzonej wówczas kolektywizacji wsi.

Podobnie, kolejne części pracy R. Turkowskiego zawarte w rozdziale VI, rzetelnie wypełniają ogólne założenia ukazania życia mieszkańców Sienna i okolicy w okresie stalinowskiego totalitaryzmu. Przynoszą wiedzę o „propagowaniu spółdzielczości produkcyjnej” (cz. 2), „gospodarce chłopskiej pod państwowym nadzorem” (cz. 3), „obowiązkowych dostawach” (cz. 4), „obciążeniach finansowych gminy i jej mieszkańców” (cz. 5), „oświacie, kulturze i zdrowiu” (cz. 6), „roli Gminnej Spółdzielni »Samopomoc Chłopska« i jej agend” (cz. 7) oraz „Parafii rzymskokatolickiej w okresie nasilonej ateizacji” (cz. 8). W zgodzie z przedstawionymi faktami mógł Autor kolejny rozdział pracy zakończyć myślą, że „System komunistyczny w Polsce uległ erozji, a Kościół rzymskokatolicki prześladowany i ograniczony w swojej działalności (...) wyszedł z tego starcia osłabiony, ale nie niepokonany. Podobnie było w Siennie (...)” (s. 189).

Kolejny VII rozdział pracy został wyodrębniony w oparciu o cezury czasowe dotyczące dziejów gminy i objął okres od 1955 do 1972 r., czyli czas „rozbięcia terytorialnego gminy Sienna”. Jednocześnie zarysował problematykę związaną z kolejnym etapem dziejów Polski Ludowej, już jako państwa autorytarnego w ramach realnego socjalizmu. Odrzucenie stalinizmu i odnowienie tzw. polskiej drogi do socjalizmu, z zachowaniem prywatnej chłopskiej własności ziemi, zdawało się budować nadzieje na rozwój gospodarczy oraz wzrost swobód i wolności miejscowego społeczeństwa. Kolejnych 12 części przedstawionego rozdziału bardzo szczegółowo wprowadza w charakter przeobrażeń i aktywności siennian w owych czasach, przynajmniej tych, którzy nie byli przekonani co do możliwości zmiany ustroju państwa. W kolejności więc Autor opisuje to co działo się z samorządem i administracją Sienna, gdy znalazło się „w granicach powiatu lipskiego” (cz. 1), „następstwa likwidacji gminy” (cz. 2), ocenia „rolę władz gromadzkich w socjalistycznym systemie władzy” (cz. 3), interesuje go „aktywność polityczna mieszkańców w czasach »małej stabilizacji«” (cz. 4), docenia i szeroko analizuje „działalność ludowców sienneńskich” (cz. 5), przykuwa uwagę „oblicze religijne społeczeństwa sienneńskiego” (cz. 6), przedstawia usilne „starania o rozwój oświaty, kultury i poprawę ochrony zdrowia” (cz. 7)

i „przygotowania do przywrócenia gminnego ośrodka władzy w Siennie” (cz. 8). Z zagadnień gospodarczych prezentuje aktywność „spółdzielczości zaopatrzenia i zbytu na wsi” (cz. 9) oraz „sprawy przebudowy rolnictwa” (cz. 10), a także mające miejsce jeszcze w tym czasie „propagowanie w gminie osadnictwa na Ziemiach Zachodnich” (cz. 11) i na koniec „bezpieczeństwo i ochronę przeciwpożarową” (cz. 12).

Analizując przedstawione dane dotyczące struktury agrarnej Sienna i okolic, można stwierdzić, że ze względu na dużą przewagę gospodarstw małych (ok. 50% – 2 do 4,99 ha i ok. 30% jeszcze mniejszych), czyli duże rozdrobnienie gospodarstw chłopskich, zresztą charakterystyczne dla całej Polski, niemożliwe było zintensyfikowanie tutaj produkcji rolno-hodowlanej i tym samym większy udział w rynku, choćby wewnętrznym. To rzecz jasna nie mogło wpłynąć na podniesienie stopy życiowej miejscowej ludności i zaspokojenie jej rosnących aspiracji.

Podobnie, jak poprzednio, o wyodrębnieniu rozdziału VIII zdecydowały istotne wydarzenia z historii gminy – „W ponownie scalonej gminie (1973–1989)”. Składa się on z 9. części. Treść tego rozdziału to opis życia siennian w ramach tzw. epoki gierkowskiej, do końca funkcjonowania realnego socjalizmu w Polsce.

Najpierw opisuje „następstwa reaktywowania systemu gminnego” (cz. 1). Zgodnie z ustawą z 29 listopada 1972 r. w Siennie powstała Gminna Rada Narodowa. Nastąpiły lepsze czasy dla miejscowego społeczeństwa. Jak po wnikliwej analizie dokumentów stwierdza Autor: „Powstanie Urzędu Gminy (...) wzmocnienie finansowe i sprzyjająca wówczas atmosfera, pozwalająca pozyskać fundusze na rzecz gminy przyczyniła się do podniesienia poziomu życia mieszkańców oraz poprawę ogólnego wyglądu gminy i okolicznych wsi” (s. 366). Pozwala to opisać w kolejności „ożywienie życia społeczno-politycznego i gospodarczego po »gierkowskiej« reformie administracyjnej” (cz. 2), jak również pozytywnie ocenić „przeobrażenia w rolnictwie” (cz. 3), gdyż wzrosła średnia wielkość gospodarstw chłopskich do około 5 hektarów. „Władze gminne i władze nadrzędne kontrolujące ten dział gospodarki uważały, że grunty rolne powinny być wykorzystywane rolniczo. Dobre i słabe grunty były zalesione, co też było zgodne z potrzebami gminy” (s. 427).

Na uwagę Autora zasłużyły także rosnące „przejawy aktywności oświatowo-kulturalnej i sprawa ochrony zdrowia” (cz. 4). Dlatego przyznaje, że „Niewątpliwie polityka oświatowa PRL i bezpłatna oświata spowodowały duży napływ młodzieży chłopskiej do LO w Siennie” (s. 439). Osada stała się, dzięki istniejącej tutaj Zasadniczej Szkole Zawodowej z prawie 500. uczniami, LO z 350. uczniami i Szkole Podstawowej z 500. uczniami, znaczącym i wielkim ośrodkiem oświaty szkolnej, nastawionym przede wszystkim na kształcenie dzieci i młodzieży wsi i miasteczek. Liczba uczniów znacznie przekraczała liczbę mieszkańców osady.

Szczegółowo potraktował Autor „rolę religijno-społeczną parafii w czasach »realnego socjalizmu« (cz. 5) wnioskując, iż jeszcze „Na przełomie lat 60. i 70. XX w. Kościół rzymsko-katolicki był nadal obiektem ataków ze strony władz komunistycznych” (s. 456). Mimo tego w 1989 r. miejscowa parafia skupiała około 5 tysięcy wiernych, a oprócz proboszcza zatrudniała jeszcze 3. wikarych.

Wykorzystując kompetentnie materiały statystyczne, Autor szeroko przedstawił „spółdzielczość rolniczo-handlową, usługową i bankową” (cz. 6), zwracając uwagę na tradycje ruchu spółdzielczego na terenie Sienna. Mimo ograniczeń ze strony państwa socjalistycznego, przede wszystkim w epoce stalinowskiej, Kasa Spółdzielcza w Siennie zachowała autonomię i znacznie przyczyniła się do ożywienia gospodarczego gminy. Poprzez prowadzenie odpowiedniej polityki kredytowej oddziaływała „(...) pozytywnie na aktywność gospodarczą miejscowych rolników, rzemieślników, zakłady przemysłowe, Spółdzielnię Kółek Rolniczych, Gminną Spółdzielnię »SCh«, piekarnię i młyn” (s. 473).

Następnie, zgodnie z logiką układu rzeczowego przyjętego dla poszczególnych rozdziałów pracy, Autor przedstawia „tradycje strażackie i problemy zapewnienia bezpieczeństwa mieszkańcom gminy” (cz. 7). W kolejności pozytywnie ocenia „następstwa rozszerzenia uprawnień samorządu gminnego” (cz. 8) oraz zastanawia się nad tym co stało się w gminie „u schyłku istnienia systemu socjalistycznego” (cz. 9). Ocenia, że mimo wszystko „Prywatna własność ziemi i pierwociny samorządu rolniczego zostały zachowane. Pozwoliło to odbudować samorząd rolniczy, spółdzielczość mimo niechętnego doń stosunku nowego systemu jakim był zachodnioeuropejski liberalizm wcielany w życie przez rząd Tadeusza Mazowieckiego i jego współpracowników” (s. 496). Wynika z tego, że schyłkowy socjalizm w Polsce nie był skrajnie dolegliwy dla życia społeczno-gospodarczego gminy.

Monumentalne dzieło R. Turkowskiego, zresztą kolejne w Jego twórczości, kończy rozdział IX – „Współczesne problemy życia mieszkańców gminy (1989–2012)”. Skupiając się na problematyce transformacji ustrojowej, wiodącej Polskę od realnego socjalizmu do liberalnego kapitalizmu, najpierw przedstawia „sytuację administracyjno-demograficzną w gminie” (cz. 1), która początkowo nie zmieniła swojej przynależności administracyjnej. Aż do reformy z 1999 r. znajdowała się w województwie radomskim. Wraz z tą reformą wróciła do powiatu lipskiego, z którym włączona została do województwa mazowieckiego. W nowym ustroju liczba ludności zamieszkującej gminę nieznacznie się zmniejszyła z 7328 osób w 1994 r. do ok. 7 tysięcy w końcu XX wieku.

Ambitną, z punktu widzenia statusu administracyjnego Sienna, aktywnością wykazywali się samorządowcy gminy na przełomie XX i XXI wieku. Podjęli wówczas starania o przywrócenie utraconego w 1869 roku statusu miasta. Mimo pozytywnych wyników konsultacji w tej kwestii z mieszkańcami (24–25 marca 2001 r.), którzy w 77,1% biorących udział w tym swoistym referendum opowiedzieli się za uzyskaniem praw miejskich, „Sienna nie spełniło kryterium ludno-

ściowego (...) licząc ok. 1000 mieszkańców nie mogło zostać miastem, chociaż wszystkie pozostałe kryteria miejskości posiadało” (s. 560).

Kolejne części ostatniego rozdziału przedstawiają „następstwa wolnych wyborów samorządowych z 1990 r.” (cz. 3), „oświatę w warunkach kryzysu demograficznego” (cz. 4), „kulturę i sport” (cz. 5), „życie religijne w demokratycznej rzeczywistości” (cz. 6), „rolnictwo przed i po wejściu do Unii Europejskiej” (cz. 7) oraz „ruch strażacki i bezpieczeństwo mieszkańców” (cz. 8).

Odnalezienie się rolnictwa siennieńskiego w UE wzbudziło ambiwalentne opinie R. Turkowskiego, który sformułował w pełni udokumentowaną następującą refleksję: „Niewątpliwie, setki tysięcy złotych, które popłynęły do rolników siennieńskich pomogły im przetrwać trudny okres. Wielu z nich, jak pisały władze gminne, skonsumowało te dotacje, nie rozwijając gospodarstwa. Przeważały jednak zjawiska niekorzystne, huśtawka cen, a tym samym brak stabilizacji w kierunkach upraw i hodowli spowodowały, że na wsi przeważały opinie krytyczne i pewien zawód pomocą unijną” (s. 651).

Prezentowaną pracę wieńczy syntetyczne „zakończenie”, które zresztą dotyczy całej „trylogii”. Autor wyodrębnia w nim zasadnicze daty dziejów Ziemi Siennieńskiej i jej stolicy. Nawiązują one do ważnych wydarzeń z historii Polski, a także opisywanego miasteczka, łącząc je w interwały czasowe określające granice chronologiczne poszczególnych narracji przedmiotowych. Jest to słuszne metodologicznie i zasługuje na jak najbardziej pozytywną ocenę. Owe daty to: „(...) 1389 r. – lokacja Sienna, ok. 1431 r. – uzyskanie praw miejskich, 1795 r. – ostatni rozbiór Polski, lata 1863–1864 – Powstanie Styczniowe, 1864 – reforma uwłaszczeniowa, 1869 r. – pozbawienie Sienna praw miejskich, 1918 – odzyskanie niepodległości przez Polskę, lata 1939–1945 – II wojna światowa, lata 1944/1945–1989 – okres władzy komunistów z PPR a potem PZPR oraz sowieckiej dominacji w Polsce, 1989 – odzyskanie suwerenności i powstanie III Rzeczypospolitej” (s. 673).

* * *

Wysoko oceniam poziom merytoryczny jak i stronę formalną recenzowanego opracowania. Imponuje w nim zgromadzenie olbrzymiej ilości materiałów dotyczących historii osady rolniczej, poddanie ich skrupulatnej analizie badawczej i przedstawienie wyników owej pracy w toku jasnej i potocznej narracji, zawartej w trzech opasłych tomach wydawniczych. Uważam, że dzieło autorstwa dwóch wybitnych historyków ruchu ludowego – prof. prof. Stefana J. Pastuszki i Romualda Turkowskiego przyczyni się do realizacji celu jaki uczeni postawili przed sobą, przystępując do realizacji ambitnego zamysłu, a który sformułowali następująco: „Mamy nadzieję, że publikacja ta pomoże w budowaniu postaw patriotycznych, w wychowaniu obywatelskim, w kształtowaniu wrażliwości humanistycznej. Będzie przypominała, że wolność i niepodległość nie są dane na

zawsze, a ich umiłowanie należy budować w sercach. Wierzimy, że publikacja ta zostanie zdyskontowana w procesie edukacji szkolnej i być może pozaszkolnej. Wpłynie na umocnienie poczucia tożsamości i związków z Małą Ojczyzną” (t. 1, s. 19, t. 2, s. 19).

Jednakowoż, gdyby wydawnictwo miało jeszcze głębiej zrealizować funkcje edukacyjno-wychowawcze, a także, co jest ważne w najnowszej rzeczywistości społeczno-gospodarczej, promocyjne na rzecz Sienna, postawię przed Autorami kolejne wyzwanie naukowe. Mianowicie zachęcam Ich do podjęcia syntetycznego opracowania historii tej osady i wkrótce już miasteczka. Jednotomowe, ilustrowane wydawnictwo, oparte na bogactwie zebranych i opublikowanych materiałów, mogłoby stać się swoistą wizytówką Sienna, upowszechniającą wiedzę o tym wyjątkowym „miejscu na ziemi”, budującym tożsamość regionalną mieszkańców ich „małej ojczyzny”.

